

„Egyesüljünk
mindahányan,
ünnepeljünk
együtt!”¹

Afrikai egységtörekvések a pánafrikanizmustól az Afrikai Unióig

Írta: Tóth Norbert

Bevezetés és a téma kereteinek kijelölése

„NE FOGJON<sup>senki könnyel-
műen a húrok</sup> pengetésihez” – idézhetnénk kezdésképpen Petőfit. Hozzáteve legalábbis, hogy addig nem, amíg meg nem határozunk néhány az írásunk alapjául szolgáló intézményt. Így elengedhetetlenül *szükséges Afrika*, mint entitás *definiálása*. Nos, Afrikát a továbbiakban nem csak, mint földrajzi valóságot fogjuk figyelembe venni, hanem, mint politikai-jogi realitást. Ehhez azonban kétségtelenül a földrajzi meghatározást kell alapul vennünk, ugyanis Afrika, mint politikai-jogi faktum, a XX. és a XXI. század terméke. Ennek megfelelően Afrikához tartozónak véljük a geográfiai értelemben ide sorolt államokat, azaz a napjainkban az Afrikai Unió tagjaként létező 53 államot, továbbá az Unióban pillanatnyilag részt venni nem kívánó Marokkót is.

A következő fogalom, amellyel a sikeresség és hatékonyság érdekében meg kell, hogy birkózzunk, nem más, mint az *integráció*. Írásunk keretei között kizárólag gazdasági- és politikai (jogi) értelemben használjuk az integráció fogalmát. Az ilyen értelemben vett és a tagok *önkéntességén* alapuló egységsülési folyamat alapsejtjeit független (nemzet-) államok képezik, és célja a résztvevő államok (és azok polgárai) jólétének, prosperitásának emelése közös és önálló felelősséget viselő szervek intézményesítésével. Az így létrejött szervezetet a föderatív berendezkedésű államoktól – *inter alia* – megkülönbözteti, hogy tagjaik megőrzik szuverenitásuk nagy részét, hozzáteve ehhez, hogy az integráció végterméke idővel szövetségi berendezkedésű állam is lehet, noha nem feltétlenül ez volt a végcél. A konföderációhoz képest viszont különbség és ezért meg kell említenünk, hogy a politikai-jogi integráció eredményeképpen a jogrendszer kettős tagozódása figyelhető meg, ugyanis egyrészt létezik az egységsülési folyamat alapvető normáit jelentő elsődleges joganyag (ezek zömmel tulajdonképpen hagyományos nemzetközi szerződések formáit öltik), és szűkséggéppen kialakul az iménti jogszabálycsoport alá rendelt létező másodlagos joganyag is. Az utóbbiak már nem a tagállami konszenzus termékei, hanem a közös integrációs intézmények jogalkotó munkája eredményeképpen jönnek létre. A politikai-, jogi integráció ezenkívül fokozatosan, lépésről lépésre valósul meg, vagyis viszonylag jól körülhatárolható etapjai vannak. A gazdasági integráció lépcsőfokait talán Balassa Béla magyar származású közgazdász írta le a legpontosabban, így a továbbiakban mi is ehhez kívánunk alkalmazkodni. Ennek megfelelően az első fokozatot a *szabadkereskedelmi övezet*

Az Afrikai Unió címere és zászlója

jelenti, melynek lényege, hogy a tagállamok egymás viszonylatában eltörlik a vámokat és mennyiségi korlátozásokat, de az integrációban részt nem vevő országokkal szemben mindenki önálló vámpolitikát folytat. A következő szint a *vámunió*, ahol a tagok már közös vámpolitikát folytatnak, és az áruk mozgása minden korlátozástól mentes az unión belül. Ezt követheti a *közös piac*, ahol már nemcsak az áruk, hanem a tőke, a szolgáltatások, és a munkaerő is szabadon mozoghat a tagállamok között. A *gazdasági unió* már a gazdaságpolitikák harmonizálását is jelenti, és végül a *teljes gazdasági integráció* már a monetáris- valamint a fiskális politikák egységesítését is megköveteli, továbbá egy a tagoktól független, de azokat kötelező

döntéseket hozó szerv felállítását is maga után vonja (Balassa, 1961: 2-3). Az utóbbi már éppúgy eleme a politikai, mint a gazdasági integrációnak. A politikai (és tulajdonképpen a gazdasági) integráció egyik fontos feltétele a tagok közös értékrendszere, esetleg közös vagy hasonló kultúrája és történelmi tapasztalata. Az *egynyelvűség* ezzel szemben nem előfeltétel, bár a minél kevesebb közvetítő nyelv, mint lehetséges munka- vagy hivatalos nyelv, feltehetően gyorsíthatja az integrációt, illetve maga az integráció gyorsíthatja a közvetítő nyelvek számának csökkenését. Tanulmányunkban többek között azt is megvizsgáljuk, hogy a Balassa által, főként az ún. nyugati világ jellegzetességeit figyelembe vevő elmélet mennyiben való-

sult meg, illetve valósítható meg az afrikai kontinensen.

A fentebb leírt gazdasági, és jogi-politikai integráció a XX. század második felének terméke, és *nomen est omen* gazdasági, valamint politikai okai egyaránt vannak. A két okcsoport szorosan összefonódik egymással, és talán napjainkban a gazdasági kázusok a meghatározóbbak. Az európai integráció jelenti a prototípust, amely kezdetben inkább politikai okok mentén (amerikai külpolitikai érdekek, a német újrafelfegyverzéstől való félelem, a Szovjetunió terjeszkedésének megállítására, stb.) szerveződött, de hangsúlyt kaptak gazdasági indokok is (a minél gyorsabb talpra állás igénye a háborút követően, a nyugat-európai szén és acél fölötti diszponálás kérdése, stb.) Az

európai integráció előzményei, vagy inkább egyfajta mellékszálai között említhetjük a Benelux egységesülési, de a skandináv integrációs törekvéseket is. Az európai egység gondolatot továbbá az Egyesült Államok globális pozíciói is indokolták, főként az 1989 utáni időszakban, ugyanis az USA-hoz képest apró európai államok egyedül nem voltak és nem is lennének képesek versenyre kelni az amerikai óriással tulajdonképpen semmilyen szinten sem. Vagyis az „amerikai csoda” magával hozta azt, hogy az integráció, mint jelenség, egyre inkább „kontinentalizálódni” kezdett. (Lásd például a sorozatos európai bővítéshullámokat, vagy a nemrég felgyorsult afrikai integrációt, esetleg a Mercosur és más szervezetek kísérleteit).

Végül fontos hangsúlyozni azt is, hogy az afrikai integráció nem szükségképpen azonos a pán-afrikanizmussal, mint ahogy a páneurópai gondolat sem az európai integrációval. Még kevésbé van egyezőség az afrikai integráció és az ún. pán-negrizmus között. A pán-negrizmus egyrészt túllép a kontinens határain, másrészt alapja a közös rasszhoz, vagy inkább bőrszínhez tartozás (James, 2005: 35-50). A pán-afrikanizmus inkább egy szellemi irányzat, és bizonyos fokig előkészítette, megérlelte a terepet az integrációhoz, az afrikai integráció ellenben maga a kézzelfogható „valóság”.

2. A pán-afrikanizmus, mint az Afrika sorsát meghatározó ideológia

2.1 A pán-afrikanizmus útkeresése (1887-1945)

A pán-afrikanizmus bölcsőjét Európában és az amerikai kontinensen ringatták. Ennek az

volt az oka, hogy a több mint száz éves múltra visszatekintő szellemi irányzat születése idején Afrika földjét még a gyarmatosítók „szízmái” taposták, és hiányzott a mozgalom szellemi motorját jelentő *autochton* afrikai értelmiségi réteg. A modern pán-afrikanizmusnak két korszakát szokás megkülönböztetni, a XIX. század végétől a második világháború befejezéséig tartott az útkeresés időszakának nevezhető éra, és 1945-től datálható az antikolonialista időszak. Hozzátehetjük ehhez, hogy napjainkban folyik a pán-afrikanizmus harmadik korszaka, amelyet az integráció időszakának nevezhetünk. A pán-afrikanizmus három időszaka, amelyek közül talán egyik sem zárult le még tel-

jesen, megfeleltethető a mozgalom hármasság immanens céljának is (Wallerstein, 1961: 104-105).

Edward Blyden alkotta meg az „afrikai személyiség” kifejezést, amellyel az amerikai feketék misztikus és távoli hazájára akarta felhívni a figyelmet (Collins, 1971: 150), de a jelenlegi ismereteink alapján, a „pán-afrikanizmus” kifejezést először Henry Sylvester-Williams trinidadai ügyvéd használta 1897-ben. Sylvester-Williams alapította meg 1887 körül a később Pán-Afrikai Egyesületnek nevezett Afrikai Egyesületet, majd az I. Pán-afrikai Kongresszus fő donátora is lett. (Legum, 1965: 24). Az első ilyen kongresszust 1900-ban szervezte Londonban a pán-afrikanizmus egyik atyjaként is tisztelt

Az egyik legnagyobb pánafrikanista, W. E. B. DuBois
Forrás: www.lib.unc.edu/coursepages/engl/images/WEB_DuBois_1918.jpg

Pretoria City – nem csupán a Dél-afrikai Köztársaság, hanem az egész térség egyik fontos integrációs központja

William DuBois. Maga a szellemi áramlat ekkor még nem volt mentes a vallási elemektől sem. Ezenkívül ekkor még úgy gondolták, hogy a pán-afrikanizmus kérdése alapvetően a bőrszínnel és a rasszok egyenjogúságának problémájával hozható összefüggésbe. Amint DuBois megjegyezte: „Amennyiben a négerrek világtörténelmi tényezővé szeretnének válni, ezt kizárólag egy pán-afrikai mozgalom segítségével tehetik meg”, továbbá „a XX. század problémája a bőrszín problémája, vagyis a világosabb és sötétebb bőrű rasszok egymáshoz való viszonyának kérdése Ázsiában, Afrikában és Amerikában (idézi Legum, 1965: 24-25).” Az első Pán-Afrikai Kongresszus résztvevői egy memorandumot fogadtak el, melyet Viktória királynőnek is eljuttattak, amelyre Joseph Chamberlain akkori brit gyarmatügyi miniszter azt válaszolta, hogy: „Öfelsége kormá-

nya nem fogja figyelmen kívül hagyni a bennszülött fajok érdekeit és jólétének kérdéseit” (idézi Legum, 1965: 24-25). Ez a politikusi mondat nem nagyon került összhangba a valósággal, elég a korábbi zulu-háborúra (1879) és az első búr háborúra (1880-1881), vagy a nyilatkozat idején is tartó második búr háborúra (1899-1902) utalnunk. Kezdetben a pán-afrikanizmust majdnem végzetesen átszötte és megosztotta a bőrszín kérdése. A XX. század első harmadának két nagy pán-afrikanistája a már említett William DuBois és Marcus Aurelius Garvey egymásnak komoly ellenfelei voltak. Míg DuBois mulattként francia és holland ősökkel egyaránt büszkélkedhetett, addig Garvey fekete jamaikaiként nem bízott a szavajárásával élve „fehér négerekben” (Legum, 1965, 24-25). Kwame Nkrumah a ghánai függetlenség legendás alakjának gondolatvilágát saját bevallása

szerint inkább Garvey tanítása hatotta át (Nkrumah, 1957: 45-48). Garvey volt az, aki kiadta a „Vissza Afrikába!” jelszót mindazon feketék számára, akik nem Afrikában élnek. DuBois-val ellentétben Garvey *rasszista* volt, „a tiszta fekete rasszban hiszek, csakúgy ahogyan minden magára valamit is adó fehér a tiszta fehér rasszban hisz.” – írta le egyszer (idézi Legum, 1965: 26). 1920-ban létrehozta ún. „Néger Birodalmát” New Yorkban, és magát az Afrikai Faji Birodalom ideiglenes elnökének nevezte. Még a Ku-Klux-Klánnal is képes és hajlandó volt együttműködni, lévén céljaik közösek voltak, minden fekete bőrű embernek vissza kell térnie Afrikába! Mussolini hatalomra jutásakor pedig kérkedve jelentette ki, hogy „Én voltam az első fasiszta.” Később az afro-amerikaiak Afrikába való visszaszállítására gyűjtött pénzzel nem tudott elszámolni, és ezért hosszú bür-

tönbüntetésre ítélték, majd 1940-ben Londonban hunyt el anélkül, hogy életében egyszer is Afrika földjére léphetett volna (Legum, 1965: 26). A pán-afrikanizmus eszméje tehát nem Afrikában született meg, hanem azt jórészt más kontinenseken, köztük elsősorban Amerikában tanuló afrikai diákok honosították meg, hazatérve a XX. század első felében. A II. Pán-afrikai Kongresszusra csaknem húsz évet kellett várni, ugyanis azt csak az első világháborút követő béketárgyalásokkal párhuzamosan sikerült megtartani Párizsban, DuBois elnökletével. A kongresszus majdnem minden eredmény nélkül zárult le 1919-ben, amikor is a résztvevők egy hosszú határozatot fogadtak el, amely azonban nem tett említést az afrikaiak *függetlenséghez* való jogáról (Legum, 1965: 29). Annak ellenére, hogy az első világháborút követően Európában új nemzetállamok jöttek létre, a gyarmatosító szemlélet még szívósan tartotta magát Afrikában. Igaz a gyarmati rendszert felváltotta a Nemzetek Szövetsége keretében kidolgozott és a korábbinál valamivel lazább függőséget jelentő és némely esetben a teljes függetlenség lehetőségét is megcsillantó mandátumrendszer, a lényeg változatlan maradt. Az 1921-ben Londonban tartott és Brüsszelben folytatott III. Pán-Afrikai Kongresszuson a résztvevők már kinyilvánították igényüket az *önkormányzatiság* iránt, és a két évvel később Londonban majd Lisszabonban megrendezett IV. Pán-afrikai Kongresszus megismételte a korábbi igényeket, hozzátéve ehhez azt, hogy „(...) arra kérjük az egész világot, hogy vegyék a feketékért emberszámba! Nem látunk más utat a fejlődéshez és a békéhez (Legum, 1965: 29-30).” A DuBois által vezetett

Az ikonikus Nkrumah emlékműve Accrában (Ghána)

utolsó – sorrendben az ötödik – Pán-afrikai Kongresszus helyszíne New York volt 1927-ben. Ez már az új, XX. századi ideológiák árnyékában zajlott le, és például a kommunisták egyenesen, mint kis-burzsoá fekete nacionalizmus hordozójára tekintettek a rendezvényre. 1936 után Nagy-Britannia vált a pán-afrikanista törekvések fő hirdetőinek hinterlandjává, de a második világháború befejezése cezúrát jelent a mozgalom történetében. A VI. Pán-afrikai Kongresszus, amelyet 1945 októberében tartottak Manchesterben, már az „új pán-afrikanizmus” jegyében zajlott le (Legum, 1965: 30-31).

2.2 Az antikolonialista pán-afrikanizmus (1945-1990)

A manchesteri kongresszus valóban vízválasztó volt, ugyanis nemcsak újratematizálta az Afrikával kapcsolatos agendát, de hosszú távra annak kereteit is kijelölte (Wallerstein, 1961: 104). A VI. Kongresszuson az ekkor 73 éves elagott DuBoisnak csak a „nagy öreg” tiszteletbeli szerepe jutott. A napirendet már feltörekvő fiatal, jól képzett

politikusok határozták meg, köztük például a későbbi ghánai elnök Kwame Nkrumah, vagy Jomo Kenyatta a kenyai nép „atyja”. Nkrumah álláspontja szerint a pán-afrikanizmus 1945 előtti változata, a garveyizmus szavaival inkább volt „egyfajta néger nacionalizmus, míg a háború utáni változat lényege az afrikai nacionalizmus (Nkrumah, 1957: 54-55).” Ráadásul az új pán-afrikanizmus vésszesen sodródni látszott „választott ideológiája” a marxizmus felé (Nkrumah, 1957: 54). A Kongresszus résztvevői már nem kerteltek és főleg nem kértek, hanem követeltek. Többek között „Fekete Afrika autonómiáját és függetlenségét, (...) és amennyiben a Nyugati világ még mindig erővel akarja uralni az emberiséget, úgy az afrikaiak, *mint végső megoldást*, az erőszakot is felhasználhatják szabadságuk elérése érdekében, még akkor is, ha az erőszakkal saját magukat és az egész világot is megsemmisítik” (Legum, 1965: 32). 1947-ben Nkrumah létrehozta a Nyugat-afrikai Nemzeti Titkárságot, amelyet egy „Afrikai Egyesült Államok” *in statu nascendi* kezdeményezésének te-

Az 1955-ös bandungi konferencia helyszíne
 Forrás: news.xinhuanet.com

kintett (Legum, 1965: 33). A Titkárság azonban alig egy évig működött, majd egyik pillanatról a másikra elhalt.

1952-ben kirobbant az egyiptomi felkelés, amely egyúttal az arab nacionalizmus kialakulásának egyik fontos állomása is volt, és ez bár nem szándékolt módon, de megnehezítette az afrikai kontinens integrációját. Az észak-afrikai államok ugyanis hosszú évtizedekre arab nemzetben és államban kezdtek el gondolkodni, amelybe nem igazán fért bele az egységes Afrika víziója, ráadásul a kontinens két meghatározó csoportja (ti. az arabok és a fekete bőrű afrikaiak) komoly averzióval viseltettek és viselhetnek egymás iránt (Adogamhe, 2008: 2). Az 1955-ben tartott Bandung-i Értekezlet, amelyen Ázsia a világ porondjára lépett (Legum, 1965: 39), a dolog természete szerint, az afrikai országok közül kizárólag Egyiptom és Etiópia képviseltette magát hivatalosan, Aranypart – a későbbi Ghána – pedig megfigyelőket küldött (Legum, 1965: 39). A bandungi elvek komoly hatást gyakoroltak a pán-afrikanizmus fejlődésére. A néhai egyiptomi elnök, Nasszer visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy jóllehet ő is egységes arab nemzet-

ben gondolkodott, azért Afrika egészével kapcsolatban is voltak elképzelései. Nasszer ugyanis csakúgy, mint az arabok egyesítésében, a kontinens talpra állításában is Egyiptomnak szánta volna a vezető szerepet, azonban különböző okokból ennek akkor nem volt realitása. A pán-afrikai mozgalom 1958-ban „tért haza” (Legum, 1965: 38), ugyanis ebben az évben rendezték meg a „Független Afrikai Államok első konferenciáját a ghánai fővárosban, Accrában (Legum, 1965: 41). A kilenc akkori független afrikai országból nyolc jelent meg a találkozón (a Dél-afrikai Köztársaság hiányzott). Az arab államok voltak túlsúlyban (Marokkó, Szudán, Tunézia, Egyiptom, Líbia), Fekete-Afrikát mindössze ketten képviselték (Libéria és Ghána), a nyolcadik állam, Etiópia „különleges kategóriát” képviselt (Legum, 1965: 41). A konferencia nem volt túlságosan eredményes, és még ugyanebben az évben egy másik rendezvényre, az I. Összafrikai Népek Konferenciájára is sor került, úgyszintén Accrában. A konferencián politikai pártok vettek részt, nyilvánítva szándékukat egy Afrikai Államok Nemzetközössége létrehozására. Az utóbbi elképzelés azonban nagyon gyors-

san a feledés homályába merült, és a konferencia egyetlen pozitív hozadéka az volt, hogy létrejött az Összafrikai Népek Szervezete (AAPO) nevű nem-kormányzati szervezet. Az afrikai integráció első kezdeményezéseként 1959-ben megalakult a Ghána-Guinea Unió, amelyet föderatív berendezkedésű országgént az 1959. évi Conakry Nyilatkozattal hoztak létre. Az „Unió” terminus és szóhasználat nem volt véletlen, ugyanis ezzel kívánták jelezni a szövetségi szándék komolyságát, valamint azt, hogy hosszú távra terveznek. Nkrumah elképzelései szerint a Ghána és Guinea egyesítésével létrehozott szövetségi állam egyfajta előképe, kísérleti terepe lehetett volna a független Afrika Államok Uniójának. Libéria elnöke azonban közbelépett, és még 1959-ben országába hívta az előbb említett két állam vezetőit annak érdekében, hogy felpuhtsa az afrikai egységörekvésüket, és ennek megfelelően született meg a Sanniquellie-i Nyilatkozat, amely már Független Afrikai Államok Közösségéről beszélt, meghatározva az odáig vezető út alapelveit. Az 1959. évi Sanniquellie-i Nyilatkozat kizárólag egy lazább együttműködést tartott megvalósíthatónak, és ezzel lángoltak fel a tulajdonképpen ma is tartó polémia az afrikai integráció mikéntjéről (Legum, 1965: 44-45). A lazább és a komolyabb szövetség mellett kardoskodó afrikai államok közötti törésvonal a Független Afrikai Államok 1960-ban Addisz-Abeában tartott II. Konferenciáján vált egyértelművé, ahol a gyors integráció pártján álló államok Ghána vezetésével keményen összecaptak az ekkor még Nigéria által reprezentált tömbbel. A nézeteltérések mögött azon-

ban sokrétű probléma húzó-dott meg. Egyrészt a dekolonizációs folyamat még csak éppen hogy elkezdődött, azaz még korai volt az egységes Afrikát tervezni, másrészt a fő gondot a „melyik ország vezesse Afrikát a jövőben” kérdésre adott eltérő válaszok jelentették. Végül az afrikai vezetők nagy része saját, és állama (de nem a nép!) érdekeire volt tekintettel ezekben az években, és a függetlenség kivívása utáni években, semmi kedve nem volt fejest ugrani egy újabb függőségi helyzetbe. A múlt század hatvanas éveiben, az afrikai országok a kontinens jövőjét illetően két táborra szakadtak. Az ún. Brazzaville-i (később Monrovia-i) csoportot főként egykori francia gyarmatok alkották, és a földrész államainak lassú közeledésével, és a folyamat végén egy laza konföderációval rokonszenveztek. Ezzel szemben az ún. Casablanca-i csoport országai – élükön az afrikai egység gondolat vezéralakjával, a ghánai Nkrumah elnökkel – föderatív jövőt terveztek Afrika számára. Az 1963-ban életre hívott Afrikai Egységsszervezet végül egy kompromisszum eredményeként, és tulajdonképpen a Brazzaville-i csoport apró győzelmeként született meg. Az Afrikai Egységsszervezet hagyományos nemzetközi (kormányközi) szervezetnek volt tekintendő, és nem pedig az afrikai (gazdasági-, politikai és jogi) integráció első állomásaként. Jóllehet ez nem jelenti azt, hogy nem volt szerve része és hordozója a pán-afrikanizmusnak, valamint nem zárta ki azt sem, hogy a szervezet fontos szerepet játsszon az afrikai integrációban. A legtöbb szerző a pán-afrikanizmus második intézményesülését látja az Afrikai Egységsszervezetben (Murithi, 2005: 26-30). Jóllehet a szervezet ke-

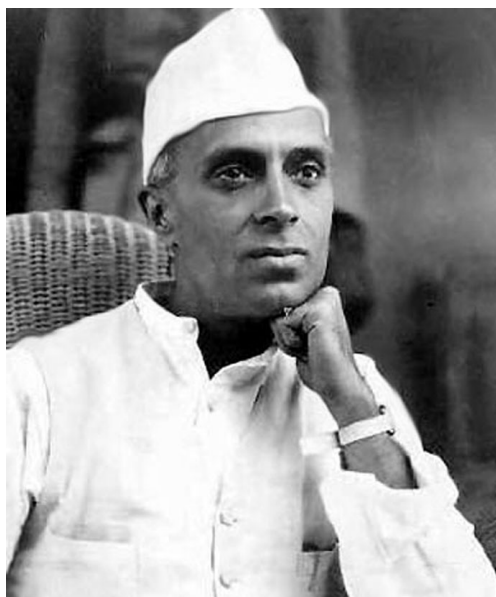
retében jó néhány, az afrikaiak szempontjából fontos nemzetközi szerződés és más dokumentum került elfogadásra, az nem volt egyéb, mint az afrikai állam- és kormányfők klubja, és nem volt képes orvosolni a kontinens alapvető gondjait (Murithi, 2005: 27). Az *afrikai integráció* a kontinentális helyett *regionális* szinten indult be. Ez először regionális (hagyományos értelemben vett) nemzetközi szervezetek alapítását jelentette, amelyek később az integráció eltérő szintjeire jutottak el. Elsőként³ a ma tizenöt tagból álló Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége (ECOWAS-CEDEAO) jött létre az 1975. évi Lagos-i Szerződéssel. Az ECOWAS jelenleg a gazdasági mellett különféle utazási kedvezményeket biztosít tagállamai állampolgárainak, és öt nyugat-afrikai állam (Nyugat-afrikai Monetáris Övezet), nevezetesen Gambia, Ghána, Guinea, Nigéria, és Sierra Leone közös valutát, az „eco”-t szeretné bevezetni 2015-ig.

2.3. Pán-afrikanizmus versus hidegháború

Az afrikai integrációt célzó folyamatok és az azokat megalapozó ideológiák avagy azoknál kevésbé koherens gondolati keretek fentebbi ismertetése nem volna teljes, ha – legalább röviden is de – nem szólnánk az antikolonialista pánafrikanizmus megjelenésével szinte azonos időben kialakuló és el nem kötelezettnek államok mozgalmanak nevezett, ám mégis jelentős politikai-világnézeti töltettel rendelkező „konglomerátumnak” az afrikai integrációban játszott közvetett szerepéről. Tanulmányunk kontextusában egyértelműen indokolt az iménti megjegyzés – „konglo-

merátum” – használata, ugyanis a hidegháború első szakaszában – részben a 1949. évi washingtoni és az 1955. évi varsói szerződésekre adott egyfajta békés válaszként – a bandungi értekezlet lefektette alapokon – megjelent mozgalom alapítói között ugyanis az afrikaiak nem voltak abszolút többségben (Tarrósy, 2006a: 172), így a dolog természetéből kifolyólag az nem jeleníthette meg igazán hatékonyan a fekete földrész érdekeit. Értelmezési keretünkben azonban mégsem tekinthető elhanyagolható mellékszálának, még kevésbé elhanyagolható eseménynek az 1961. évi belgrádi csúccsal életre hívott mozgalom. Az antikolonizációs törekvésekkel párhuzamosan és az afrikai kontinens „újszülött” államainak gyors és hatékony gazdasági-politikai integrációjának korai voltát egyidejűleg felismerve a kontinens meghatározó politikai vezetői más lehetőségeket is kipróbáltak a földrész sajátos érdekeinek hatékonyabb megjelenítése érdekében. Az egyik lehetséges megoldásról, jelesül (szub) regionális nemzetközi szervezetek alapításáról és működtetéséről korábban már volt szó. Ehhez hasonló célokat szolgált a létező globális államközi struktúrákban való aktív részvétel lehetősége is, ám a hidegháborús és koloniális logikával kísé-lesajnálóan harmadik világhoz tartozó államokként emlegetett országok gyorsan felismerték, hogy az ENSZ és szakosított intézményei az ún. nyugati és keleti blokkok szembenállásának túszaiként nem alkalmasak az egyéni érdekek képviselésére. Mégsem volt egészen törvényszerű, a másképpen harmadikutasnak is mondott országok politikai önszerveződése, ugyanis mindig fennállt egy másik opció is, mégpedig vala-

Dzsaváharlál Nehru,
a független India első
kormányfője, az el nem
kötelezett fejlődő országok
egyik vezéralakja
Forrás: [http://discuss.tucumens.com/
gallery/6672_14_11_08_2_08_56.
jpg](http://discuss.tucumens.com/gallery/6672_14_11_08_2_08_56.jpg)

melyik hidegháborús szövetségi rendszerhez való csatlakozás lehetősége. Ez azonban több okból sem volt vonzó választás, legalábbis a mozgalom nem európai résztvevői számára bizonyosan nem. Az el nem kötelezettek döntő többsége ugyanis éppen hogy csak megszabadult gyarmatosítóitól, a korábbi elnyomókkal szembeni vagy esetleg melletti elköteleződés pedig nem tűnt sok haszonnal kecsegtető verzióknak. Mivel az ekkoriban évente újabb tagokkal bővülő afrikai országok családja gyors és valódi egyenjogúságra törekedett a nemzetközi kapcsolatokban – ám ahogyan láthattuk az afrikai egység gondolat mikéntjéről illetően komoly nézeteltérések alakultak ki és az egyéb opciók sem kecsegtettek túl sok reménnyel – az egyedüli lehetséges megoldást egy harmadik csoport megszervezése jelenthette. Korántsem volt „ördögtől való ötlet” ez a forgatókönyv az afrikai országok számára ugyanis, mint ahogyan korábban láthattuk a pán-afrikánizmus egyik atyjaként is tisztelet DuBois is a korábban a gyarmatosítás által elnyomott népeknek az egy-

máshoz való viszonyában látta a XX. század problémáját (lásd *supra*). Ebből feltehetően az is következik, hogy már a pán-afrikánizmusnak a második világháború előtti irányzatai is lehetségesnek tartották a posztgyarmati államok szövetségét, noha természetesen nem láthatták előre az 1945 utáni új világrendet és a hidegháborút. Amennyiben ez így van, úgy az el nem kötelezettek mozgalma nem tekinthető vadhajtásnak az afrikai integráció szempontjából. Pusztán arról van szó ebben az esetben, hogy a hidegháború által diktált feltételek és a gyarmatosítás okozta friss sebek lassú gyógyulása miatti szükség-szerű kitérési pontot jelentett a Dél államainak csoportja, kiegészülve néhány a kelet-nyugati szembenállásból idejekorán kilépő európai ország meghatározó részvételével. Ezt a megállapítást támasztja alá az is, hogy a hidegháború befejeződése után az el nem kötelezettek mozgalmának jelentősége is érezhetően és komolyan csökkent, ami egyúttal – természetesen más tényezőkkel együtt – katalizálta az afrikai egység-törekvéseket.

3. Az afrikai integráció

3.1 Az afrikai integráció kezdeti lépései

A „Fekete Földrészt” integrációjának beindításáról az Afrikai Egység szervezet keretében született meg a döntés (Kouassi, 2007: 1-3). Európa déli szomszédja az utóbbi két évtizedben az egységesülés rögzös, és valójában ködbevesző útjára lépett, az afrikai országok a hagyományos kormányköziségnél többel nem nagyon kecsegtető Afrikai Egység szervezetet (OAU), egy új konstrukcióval, az Afrikai Unióval (AU) váltották fel 2001-ben⁴. Az Afrikai Unió a tradicionális nemzetközi szervezetek – elsősorban az ENSZ – és a jellegét tekintve *sui generis* Európai Unió által alkalmazott megoldások egyfajta vegyítését jelenti. Magyarul, az afrikai egységesítési folyamat (valamivel) több, mint kormányköziség, de kevesebb, mint európai értelemben vett) integráció. Az utóbbi jelenségnek több, egymással részben összefüggő, részben pedig egymástól független oka van.

Egyrészt a fekete földrészt vonatkozásában nem beszélhetünk olyan koherens és közös kultúráról, mint Európa esetében. Jobban megvilágítva a kérdést, Afrika több és rétegzettebb törésvonallal rendelkezik, mint az „öreg kontinens”. Így egyfelől megállapíthatjuk, hogy létezik egy vallási törésvonal, amely a részben, vagy egészben az iszlám hitű, és a többi ország között feszül, és – legalábbis részlegesen – erre egy arab-szubszaharai törésvonal is rakódik. Emellett, a gyarmatosítás korának öröksége is nehezíti az afrikai államok közeledését. A kolonizáló, és különböző nyelvű, kultúrájú európai államok, eltérő módon

Csou En-laj kínai, Ahmed Szukarno indonéz, és Gamal Abden-Nasszer egyiptomi elnökök a bandungi konferencián 1955-ben
 Forrás: <http://www.biografica.info/fotos/SUK.png>

„civilizálták” a legszegényebb kontinens országait. Ennek alapján önálló tömböt alkotnak a frankofón, az anglofon, a luzitán örökségű, valamint a spanyol és olasz kolonizáció által befolyásolt országok. Fentiek mellett némiképpen „kakukktorjásnak” számít – a rövid olasz intermezzót nem számítva – végig szuverén Etiópia, és az egykori Amerikába hurcolt rabszolgák által megeremtett Libéria, valamint a sajátos történelmi fejlődésű Dél-afrikai Köztársaság. További – a dekolonizációból fakadó – probléma, hogy az *uti possidetis iuris*, nemzetközi jogelvének megfelelően, az afrikai államok örökölték a gyarmati területek (belső) közigazgatási határait, és ezek többnyire nem esnek egybe a nyelvi, vallási, kulturális, törzsi, etnikai, stb. határokkal. Kapcsolódva az előzőkhez, azt is megállapíthatjuk, hogy jöllehet Afrikában is a vesztfáliai modellnek megfelelően jöttek létre az államok, az ennek alapját képező nemzetfejlődés egyáltalán nem, vagy csak torz formában ment végbe a fe-

lete földrészen. Végül, az integráció sikerességének más, egyébként alapvető feltételei is hiányoznak Afrikában. Így elég csak utalni a kontinens infrastrukturális elmaradottságára, valamint arra, hogy a demokratikus integráció, az alapját képező egységek (államok) demokratikusságát is feltételezi, ez pedig még kellő jóindulattal sem mondható el az afrikai országok java részéről (Tóth 2006: 156). Mindezek ellenére a „fekete földrész” államai, illetve annak vezetői eltökélten támogatják az afrikai egységesülési folyamatot, és ez nemcsak a különböző szándéknyilatkozatokból, és – bőséges mennyiségű – jogszabályok tartalmából is világosan kirajzolódik.

3.2 Az Afrikai Gazdasági Közösség

Az 1994 óta létező Afrikai Gazdasági Közösség (AGK) létrehozásához vezető folyamatot az Afrikai Egységsszervezet (AESZ) állam- és kormányfőinek 1979. évi monroviai nyilatkozata indította el, jöllehet

már a hatvanas években is történt erre vonatkozóan néhány meglehetősen vérszegény kísérlet. Ezt a következő évben meghirdetett Afrika gazdasági fejlesztését szolgáló Lagosi cselekvési terv (1980-2000), és az úgyszintén ebben az évben elfogadott Lagosi Záróokmány konkretizálta. Az előkészítés nagyon lassan haladt, végül azt az 1989-1990-ben a világban végbement változások gyorsították fel. Ennek megfelelően az AESZ keretében 1991-ben elfogadták az Afrikai Gazdasági Közösségről szóló Abujai Szerződést, amely 1994-ben lépett hatályba. Az 1957. évi Római Szerződéssel létrehozott Európai Gazdasági Közösséggel ellentétben az Afrikai Gazdasági Közösség alapsejtjei nem annyira az államok, hanem inkább a már korábban létrehozott regionális afrikai nemzetközi szervezetek, vagy az Abujai Szerződés terminológiáját használva a Regionális Gazdasági Közösségek (RGK). Emellett az afrikai integráció során kitermelt joganyag használja a „régio” vagy

A gaboni Jean Ping, az Afrikai Unió bizottságának második elnöke
 Forrás: <http://www.china-embassy.org/eng/ku/w020040916766115784966.gif>

az „afrikai régió” terminust is, ez azonban nem azonos az RGK-kal⁵. Az Abujai Szerződés szerint a gazdasági integráció pilléreit jelentő Regionális Gazdasági Közösségek azok a szervezettek, amelyeket az AESZ, vagy később az AU ilyenként elfogadott.⁶ Az Afrika Gazdasági Közösséget azonban még nem hozta létre az Abujai Szerződés, annak kivitelezésére ugyanis legalább harmincnégy évet adtak az afrikai állam- és kormányfők. Az AGK a szerződés hatálybalépését (1994) követően hat lépcsőben jönne létre, melyek közül az első etapban, (amely már megvalósultnak tekintendő) a már meglévő Regionális Gazdasági Közösségeket erősítették, illetve újakat is hoztak létre ott, ahol korábban ilyenek még nem működtek. A második lépcsőben összehangolják és harmonizálják az RGK-k tevékenységét, erősítik a szektorális integrációt, és előkészítik a vámtarifák és egyéb kereskedelem- és piackorlátozó intézkedések eltörlését regionális viszonylatban. A harmadik fordulóban, mintegy tíz év alatt alakulnának át az RGK-k regionális szabadkereskedelmi övezetökké, majd a negyedik lépcsőben legfeljebb két év alatt hangolnák össze az RGK-k vámpolitikai intézkedéseit egy Afrikai Vámunió létrehozása érdekében. Ezt követően

négy év alatt jönne létre az Afrikai Közös Piac, végül a hatodik körben az Afrikai Monetáris és Valutaunió, amely közös afrikai valutát és belső egységes piacot is jelentene. A hatodik lépcső keretében a Pán-afrikai Parlament valódi törvényhozó funkcióval ruháznák fel. 1994-et követően az Afrikai Unió létrejöttéig az Afrikai Egységsszervezet és az Afrikai Gazdasági Közösség egymás mellett, egymást támogatva és kiegészítve létezett (AESZ/AGK). Ezt a helyzetet az Afrikai Uniót létrehozó 2000. évi Loméban szignált Alapító Okmány (és nem Alapokmány!) szüntette meg, ugyanis egyrészt az AU jogutódja lett az AESZ-nek (az Alapító Okmány *expressis verbis* hatályon kívül helyezte az AESZ-t létrehozó 1963. évi Addisz-Abebai Alapokmányt, míg az AGK-t létrehozó szerződést az Unió rendszerébe inkorporálta), másrészt az Uniót létrehozó szerződés primátust élvez az 1994. évi Abujai Szerződés rendelkezései felett.

3.3 Szervezettől Unióig

A formálódó új világrend kezeit érzékelve Líbia külpolitikája az elmúlt tizenöt évben jelentős fordulatot vett (Sturman, 2003: 109). Míg korábban – az arab világ „fenegyerekének” szá-

mító – Kadhafi ezredes célja – sok más arab vezetőhöz⁷ hasonlóan – az arab nemzet egy államban való egyesítése volt⁸, addig a kilencvenes évek második felétől egyértelműen demokratikus hírokat kezdve pengetni, megpróbálta elfogadtatni rendszerét a „Nyugattal”, és mindezekelőtt annak vezető hatalmával az Egyesült Államokkal.⁹ A „Harmadik Egyetemes Elmélet”¹⁰ megalkotója a béketeremtő szerepét gondolta ki országa számára. (Martinez, 2000) Egy évvel az ezredforduló előtt egy Afrikai Unió létrehozására tett javaslatot az Afrikai Egységsszervezet Állam- és Kormányfői Gyűlésének rendkívüli ülésén, a líbiai Sirte-ben¹¹. Tény, hogy Kadhafi ezredes és országa tekintélye elég nagy az afrikai vezetők körében, valamint a „hazai pálya” is segítségére volt, így az AESZ Állam- és Kormányfőinek Gyűlése rábólintott az ötletre. Egy évvel később a Gyűlés Loméban tartott rendes ülése, elfogadta az AESZ-t felváltó Afrikai Unió Alapító Szerződését (ASZ) és 2001. május 26-án az AESZ tagállamai kétharmadának ratifikációját követő harminc nap elteltével hatályba lépett. Az immáron Afrikai Unió első számú vezetői azzal indokolták az Afrikai Egységsszervezet lecserélését egy új mechanizmussal, hogy előbbi betöltötte történelmi küldetését, azaz sikerrel járult hozzá a kontinens felszabadításához, és a dekolonizációs törekvésekhez, valamint egy közös identitás kifejlesztéséhez.¹² Szakértők ehhez még hozzátesszik, hogy az Afrikai Egységsszervezet már születésekor sem kecsegtetett túl sok reménnyel, ugyanis az nem volt több egy „egyszerű” kormányközi szervezetnél. Az Afrikai Unió Alapító Szerződésének preambuluma emellett még jól felfogott afri-

kai érdekből is indokolja a változtatás szükségességét. Eszerint a világban az elmúlt években, főként a politika, a gazdaság, és a szociális kérdések területén lejátszódott sokirányú változások olyan kihívást jelentettek az afrikai kontinens számára, amelyre annak meg kellett fogalmaznia a saját válaszait.¹³ Így az AESZ 1991-ban létrehozta az Afrikai Gazdasági Kö-

zösséget (AGK)¹⁴, ám az új szervezet a regionális gazdasági közösségek ellenállása miatt csak nagyon lassan, kis lépésekben tud fejlődni¹⁵. Ezt is elősegítővé váltották fel az afrikai állam- és kormányfők az AESZ-t egy új, és életképesebbnek gondolt ernyőszerkezettel, az Afrikai Unióval¹⁶. Emellett a világ többi részének is egyre fontosabbá vált egy békésebb és erősebb Af-

rika megteremtése. Az Egyesült Államok a 2001-es terrorcselekményeket követően egy új biztonságpolitikai doktrínát dolgozott ki¹⁷, melynek mondanivalója az, hogy az USA biztonsága alapvetően függ a harmadik világ államainak biztonságosságától és fejlettségétől, mivel a gyenge országok alkalmas fedezékül szolgálnak a terrorista csoportok számára. (Cilliers, 2003:

A dél-afrikai világbajnokság az egész kontinens számára integratív erővel bír

111; Keegan, 2004: 150-151) Tagadhatatlan az is, hogy Afrika kőolaj- és földgázvagyona is hozzájárult az amerikai külpolitikai érdeklődés megélnküléséhez. (Berman, 2004: 133) Ezenkívül az utóbbi években az Európai Unió¹⁸ és annak néhány tagállama¹⁹ is kiemelt figyelmet szentel az afrikai biztonságpolitikai folyamatoknak.

Összegzés helyett

Az Afrikai Unió sok szempontból más minőséget képvisel, mint elődszervezete az Afrikai Egységszervezet. Egyrészt már nem a dekolonizációs szándékok vezérelték az AU „alapító atyjait” a szervezet alapításakor. Ehelyett annak a felismerésnek volt döntő szerepe, hogy globális gazdasági és politikai síkon a ma már több mint egymilliárd fős afrikai kontinens sokkal többre van predesztinálva az eddigieknél. Ennek megfelelően az Afrikai Uniót az afrikai kontinens legégetőbb, és a gazdasági-politikai fejlődés gátját jelentő problémák leküzdésére hozták létre. A célokhoz azonban ezúttal eszközöket is rendeltek a kontinens államainak döntéshozói. Így a történelemben először egy afrikai szervezetnek, az Afrikai Uniónak joga és lehetősége van egy afrikai államban *beavatkozni*, amennyiben ott háborús bűncselekményeket, népirtást, vagy emberiség elleni bűnöket követnek el. Az ENSZ Alapokmányán nyugvó intervenció jog gyakorlásához komplett biztonságpolitikai mechanizmust is létrehoztak a harmadik évezred első éveiben, ennek részletezésére azonban szétfeszítené írásunk kereteit.²⁰ Új elem továbbá az is, hogy – jóllehet az erre vonatkozó döntés már korábban megszületett, az Afrikai Unió kere-

tében állt fel a kontinens első „parlamentje” a Pán-afrikai Parlament (PAP), amely azonban még csak tanácsadó funkciókkal rendelkezik. Ezenkívül a majdani összafrikai joganyag létének megelőlegezését jelentheti, hogy az Afrikai Uniónak önálló bírósága van, amely azonban mára összeolvadt az Emberi Jogok Afrikai Bíróságával. Végül az Afrikai Unió közös energia-politikában – erre bizonyíték az Afrikai Energiabizottságról szóló szerződés – és egy afrikai politikai alapvetésként is értékelhető, a jó kormányzás alapelveit tartalmazó Alapokmányban is gondolkodik.

Jegyzetek

¹ Részlet az Afrikai Unió himnuszából.

² Kiemelés az eredetiben.

³ Megjegyzendő, hogy Kelet-Afrikában már 1967-ben létrejött egy hasonló regionális együttműködés, a Kelet-afrikai Közösség – a kontinens másik vezéralakjának számitó Julius Nyerere tanzániai elnök hatóság szerepvállalásával –, amely azonban (első időszakát tekintve) nem volt hosszú életű, ugyanis egy évtizeddel később felbomlott, majd pedig az 1990-es években szerveződött újjá. Mindezekről ld. bővebben: Tarrósy, 2006: 384-393.

⁴ Az Afrikai Unió Alapító Szerződését 2000-ben írták alá, és a kellő számú ratifikációt követően 2001-ben lépett hatályba.

⁵ Az Afrikai Egységszervezet öt régióját 1976-os döntésével az AESZ Miniszterek Tanácsa hozta létre határozatával. (CM/Res.46) Az Afrikai Egységszervezet jogutódja, az Afrikai Unió megtartotta ezt a felosztást, bár felerősödtek a rendszer reformját szorgalmazó hangok.

⁶ 2008-ban nyolc RGK működött Afrikában: a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége (ECOWAS), a Kelet-afrikai Közösség (EAC), a Száhel-szaharai Államok Közössége (CEN-SAD), a Kelet- és Dél-afrikai Közös Piac (COMESA), Közép-afrikai Államok Gazdasági Közössége (ECCAS), a Kormányközi Fejlesztési Ha-

tóság (IGAD), Dél-afrikai Fejlesztési Közösség (SADC), és a Maghreb-Arab Unió (UMA-AMU).

⁷ Pl.: Nasszer, Szaddám Husszein, stb.

⁸ Ezzel kapcsolatban lásd pl. Líbia alkotmányának alapelveit annak 1. cikkelyében.

⁹ Ennek némiképpen ellentmondani látszik Kadhafi hozzáállása a „bolgár orvosok és ápolók ügyéhez”.

¹⁰ Az elmélet részletes kifejtését lásd Kadhafi „Zöld Könyv” című könyvében.

¹¹ Kadhafi eredetileg egy saját hadsereggel, valutával rendelkező erős vezetés alatt álló „Afrikai Egyesült Államok” létrehozását javasolta az afrikai vezetőknek, ám ők túl irrealistikusnak gondolták az ötletet. (Baimu-Sturman, 2003: 38)

¹² Lásd pl. az Afrikai Unió Alapító Szerződésének preambulumát.

¹³ Ezt több nagyjelentőségű afrikai dokumentum is hangsúlyozza, így például az AESZ Gyűlésének 1990-es keltezésű a „Világban végbement alapvető változásokról és az afrikai szociális-gazdasági helyzetről szóló nyilatkozata” (AHG/Decl.1 (XXVI.), vagy az Afrikai Gazdasági Közösséget létrehozó 1991. évi szerződés.

¹⁴ Az AGK-t létrehozó szerződés 1994-ben lépett hatályba és célja a kontinens gazdasági integrációjának előmozdítása.

¹⁵ Ezzel kapcsolatban lásd az AESZ, illetve az AU szerveinek vonatkozó határozatait, állásfoglalásait.

¹⁶ Lásd az ASZ preambulumát.

¹⁷ Az ún. „Bush-doktrínát” amely a nemzetközi terrorizmust, megelőző háborúval kívánja legyőzni, ífj. Bush amerikai elnök a következőképpen foglalta össze: „Mindenn államnak döntenie kell: vagy velünk van, vagy a terroristákkal.” Részlet George W. Bush a Kongresszus együttes ülésén elmondott, a nemzethez intézett beszédéből. (2001. szept. 20.)

¹⁸ Az Európai Tanács 2003. december 12-én fogadta el a „Biztonságos Európa – egy jobb világban – Európai Biztonsági Stratégia” című dokumentumát, amelyben kiemelt figyelmet szentel az afrikai biztonságna.

¹⁹ Az afrikai stabilitással és biztonsággal kapcsolatban hagyományosan komoly szerepet játszó Egyesült Királyság mel-

lett, Németország viseltetik a legmegér-
tőbben a sajátos afrikai problémák iránt.
(Klingebiel, 2005: 37-39)

²⁰ Az afrikai biztonságpolitikai architektú-
ra részletes ismertetését lásd Tóth Nor-
bert: Az Afrikai Unió új Közös Védel-
mi- és Biztonságpolitikája, mint a konti-
nens fejlődését elősegítő mechanizmus
(Külügyi Szemle)

Felhasznált irodalom

Adogamhe, Paul G. (2008): „PAN-
AFRICANISM Revisited: Vision
and Reality of African Unity and
Development”. African Integration
Review. Vol. 2. No. 2. 34.o. <http://www.africa-union.org/root/ua/Newsletter/EA/Vol2%20No2/Adogamhe.pdf> (Utolsó le-
töltés időpontja: 2010. 04. 20.)

Baimu, Evarist-Sturman, Kathryn (2003):
„Amendment to the African Union's right to
intervene”. African Security Review. Vol.
12., No. 2. 37-45 pp.

Balassa Béla: The Theory of Economic
Integration. Richard D. Irwin, Inc.
Homewood Illinois 1961. 304.o.

Berman, Eric G (2004): „Recent
developments in US peacekeeping policy
and assistance to Africa”. African Security
Review. Vol. 13. No. 2. 133-136 pp.

Cilliers, Jakkie (2003): „Peacekeeping,
Africa and the emerging global security
architecture”. African Security Review.
Vol. 12., No. 1. 111-

Collins, Robert O: Europeans in Africa.
Alfred A. Knopf, New York, 1971 166 o.

Cooper, Frederick: Africa since 1940. The
past of the present. Cambridge University
Press, Cambridge, 2002, 216 o.

Freund, Bill: The Making of Contemporary
Africa. The Development of African
Society since 1800. Macmillan, London,
1984, 357 o.

James, C.L.R: A History of Pan-African
Revolt. Charles H. Kerr Publishing
Company Chicago 2005. 150.o.

Keegan, John (2004): „Az iraki háború”.
Európa Könyvkiadó. Budapest pp. 388

Klingebiel, Stephan (2005): „Africa's new
peace and security architecture”. African
Security Review. Vol. 14., No. 2. 35-
43 pp.

Kouassi, Rene N'Guettia (2007): „The

Itinerary of the African Integration
Process: An Overview of the Historical
Landmarks”. African Integration Review.
Vol. 1. No. 2. 23.o. <http://www.africa-union.org/root/ua/Newsletter/EA/Vol.%201,%20No.%202/Kouassi.pdf>
(Utolsó letöltés időpontja: 2010. 04. 20.)

Martinez, Luis (2000): „The end
of purgatory for Lybia”. Politique
Internationale Vol. 89., No. 3. – [http://www.politiqueinternationale.com\(PI_PSO_fram_revpede_re_0789.htm](http://www.politiqueinternationale.com(PI_PSO_fram_revpede_re_0789.htm)

Nkrumah, Kwame: The Autobiography of
Kwame Nkrumah. Thomas Nelson and
Sons. New York, 1957. 288 o.

Nkrumah, Kwame: Africa Must Unite.
Heinemann, London 1963. 229 o.

Legum, Colin: Pan-Africanism. A Short
Political Guide. Frederick A. Praeger
Publishers, New York 1965. 326 o.

Murithy, Timothy: The African Union.
Pan-Africanism, Peacebuilding and
Development. Ashgate, Hampshire
2005. 174 o.

Sturman, Karhryn (2003): „The rise of Libya
as a regional player”. African Security
Review. Vol. 12., No.2. 109-112 pp.

Tarrósy István (2006): „A globális világlend
és az Észak-Dél-kontextus.” Politikatudom-
mányi Szemle. 2-3. szám. 169-188.o.

Tarrósy István (2006): Az el nem kötele-
zettek mozgalma 1955-2005. A „har-
madik út” a világpolitika rendszerében”.
In: S. Szabó Péter (szerk), „Pécsi politi-
kai tanulmányok III. (Pécs Political Studies
III.).” University of Pécs. Department of
Political Studies. pp. 63-72.

Tóth, Norbert: Az Afrikai Unió új Kö-
zös Védelmi- és Biztonságpolitikája,
mint a kontinens fejlődését elősegítő
mechanizmus. Külügyi Szemle 2006/3-
4 148-161 p.

Tóth, Norbert: Óriások szövetsége. Az Af-
rikai Unió és az Európai Unió kapcsolat-
rendszere, különös tekintettel a bizton-
ságpolitikai kérdésekre. In: Afrika Tanul-
mányok 2007/3 7-15. p.

Tóth, Norbert: Historical duty or pragmatic
interest? Notes on EU and AU security
issues. African Security Review 2007/3
Vol. 16. 112-116 p.

Wallerstein, Immanuel: Africa. The politics
of independence. Vintage Books. New
York, 1961